

М. О. Уперенко

ПРО ТВОРЧУ РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК І СУЧАСНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАКТИКИ

У статті розкривається творчий потенціал економічної історії та можливі шляхи його використання в розвитку економічної теорії і вдосконалення господарської практики.

В останні десятиліття коло дослідників проблеми творчої ролі економічної історії в системі економічних наук і сучасної господарської практики поступово розширюється. Про це свідчать, зокрема, публікації таких авторів як М. Солодкіна [8], Е. Лортикян, Т. Дерев'янкін, І. Гальперін [4], А. Полетаєв [6], Б. Лановик, З. Матицкевич, Р. Матейко [3], В. Гринчуцький, Л. Родіонова [1], М. Уперенко [9-14] та інші. Та зміст проблеми застається далеко не вичерпаним. Зокрема все ще недостатньо висвітлена інноваційно-стимулююча роль економічної історії по відношенню до інших економічних наук. Потребують також більш детального вивчення її зв'язки із сучасною соціально-економічною практикою. Дослідження цього напрямку покликані поглибити науковий зміст та практичну направленість економічної теорії, економічної історії та методології прийняття господарських рішень.

В учбовій літературі недавнього минулого проблема творчої ролі історії господарства в системі економічних наук часто звужувалась до поверхового переліку її зв'язків з іншими економічними дисциплінами. Зрозуміло, це негативно впливало на зміст навчання, а в більш широкому плані на культуру мислення і творчі можливості майбутніх економістів. Більш того, нерозробленість проблеми ослабляла увагу економістів до історико-економічного підходу, а значить до – наукового принципу розвитку, і стала однією з головних причин відставання загальної економічної теорії. Американський економіст Роберт Карсон в книзі «Что знают экономисты» писав в зв'язку з цим наступне: «Я думаю, що і економічна логіка і економічна політика носять еволюційний характер і вимагають від економістів завжди пристосовувати теоретичний аналіз і його методи до умов мінливої дійсності. Недостатній рівень адаптивності економічної теорії до економічної дійсності, це, значною мірою, наслідок зниження ролі історичного підходу в теоретичній думці недавнього минулого» [2]. Та мала місце і протилежна тенденція. В той же час видатні економісти ХХ ст. приділяють історико-економічним знанням все більшу

© М. О. Уперенко, 2007

увагу. Д. М. Кейнс, зокрема, вважав, що історія господарства не тільки ілюструє, а й обґрунтовує економічну теорію.

Крім того, однією з її найважливіших функцій є перевірка економічних теорій. Відомий американський економіст У. Ерроу, в свою чергу, відзначав, що історико-економічні знання можуть виступати в формі емпіричних даних і використовуватися для перевірки теоретичних гіпотез. Разом з тим, вони є інструментом визначення меж застосування економічної теорії. В їх функції входить також висвітлення розбіжностей в характері і темпах економічного зростання окремих країн. Історик-економіст, згідно Ерроу, забезпечує економістові розуміння характеру взаємодії економічної поведінки людей і соціальних інститутів.

Інший американський економіст У. Паркер, слідом за Д. М. Кейнсом, підкреслював, що економічна історія є полігоном, на якому можна перевірити правильність економічної теорії. Він вважав, що вивчення цієї науки необхідно і для того, щоб уникнути повторень минулих помилок в економічній політиці. Разом з тим історико-економічний досвід за Паркером, стимулює появу нових форм активності теоретичної думки. Всі наведені висновки, природно, зроблені на основі фактів. Для більшої доказовості та наочності візьмемо одне з найбільш актуальних тверджень – про творчу роль економічної історії відносно економічної теорії і підтвердимо його на основі фактичних даних. Звернемося спочатку до автора «Политической арифметики» відомого представника англійської економічної думки Вільяма Петті (1623-1687). В цьому творі широко використовуються історико-економічні дані, взяті зі спеціальних праць, присвячених окремим галузям, або господарству в цілому. При цьому автор часто практикує порівняльний історико-економічний аналіз. Вияснює, зокрема, соціально-економічні причини піднесення Голландії (свобода совісті, зниження торгового мита, розвиток банківської справи, особлива стійкість прав власності, відсутність постійної армії і т. д.). Досліджує історико-економічні зміни в Англії за «останні сорок років» (осушення та зрошення земель, зростання населення, флоту, прибутків короля, митних надходжень казни) [5]. Таким чином, історико-економічні факти, явища, процеси та їх поглиблений аналіз ставали широким підґрунтям ряду теоретичних висновків.

У праці «Размышления о создании и распределении богатства» (1766) відомого фізіократа А.Р.Ж. Тюрго, історико-економічна складова набирає іншого вигляду і виступає в формі глобальної уяви про поетапний розвиток капіталістичного сільського господарства. В фундаментальній праці класика політичної економії А. Сміта «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1776) функціональна роль історико-економічних знань виступає в трьох основних формах: 1) служить основою трактовки переходу від феодалізму до капіталізму; 2) виконує критичну функцію по відношенню до феодального ладу; 3) нарешті, історико-економічний аналіз матеріальних відносин в умовах приватної власності

доповнює, деталізує та обґрунтовує теоретичні положення [7]. В «Капіталі» К. Маркса історико-економічні знання виступають в формі критичного використання матеріалів численних історико-економічних праць, самостійних екскурсів, розділів. В ході творчої взаємодії з економічною теорією історико-економічні знання виконували наступні основні функції: а) перевірки істинності наукових положень та виявлення невирішених проблем; б) трансформування ідеї прогресивної ролі розвитку промисловості та обміну; в) розкриття соціально-ідеологічної сторони теоретичного; г) безпосереднього переходу історико-економічного в теоретичне з допомогою: аналізу довготривалих процесів, що розвиваються в рамках даної господарської системи, порівняльного аналізу, дослідження процесу розвитку окремих елементів виробничих сил, комбінованого підходу (сполучення довготривалих процесів з порівняльними засобами), ступеневого аналізу (за схемою: історико-економічне – теоретичне, збагачене елементами історичного – соціальні процеси) та ін. Така тенденція знаходить продовження і в сучасній теоретичній думці.

Відомий американський економіст Мілтон Фрідмен, перш ніж сформулювати основні положення своєї монетаристської теорії, написав (у співавторстві) історико-економічну працю про розвиток грошового обігу в США за останні сто років. Зміст і висновки цієї праці і стали фундаментом його теоретичної концепції. Та історія господарства тісно зв'язана не тільки із загальною економічною теорією, а й з іншими економічними науками. «Зміст всякої науки, – писав Й.А. Шумпетер, – включає історію і не може бути задовільно викладений без неї» [15]. Це насамперед стосується галузевих наук, таких як економіка металургії, машинобудування, транспорту, будування, сільського господарства та ін. У наш час цей зв'язок особливо актуальний. Справа в тому, що у вітчизняній науковій і навчальній літературі цього профілю науковий принцип розвитку, в ході дослідження та подачі інформації, використовується недостатньо. Виробництво часто розглядається як дещо нерухоме. Дається його моментальний знімок з наголосом на процеси функціонування. В цій ситуації економічна історія виступає в ролі пропагандиста інтеграції наукового принципу розвитку в галузевих науках. Йдеться не тільки про висвітлення глибинних механізмів розвитку як системного суперечливого процесу, а й про теоретичне з'ясування взаємозв'язків функціонування і розвитку, співвідношень якості структури і кількісного зростання, інновацій в матеріальній і духовній сферах економічних об'єктів. Водночас історія господарства, розширюючи наукові уявлення про розвиток галузевих підсистем (інверсійність розвитку, роль маргінальних якісних змін в елементах системи, нашарування та перетворення процесів і т.д.), в змозі здійснити певний вплив на галузеву теорію, поглибити її наукові положення. Слід звернути увагу і на такий факт: в теорії галузей (та підприємств) і регіональних господарських підсистем цілком відсутні розділи, присвячені освоєнню зарубіжного історико-економічного досвіду.

Використання ж в цій сфері старого методу стихійних спроб і помилок може призвести (і вже подекуди приводить) не тільки до значних втрат, а й до прямого розорення окремих підприємств і цілих галузей. Хоча ця проблема може бути успішно розв'язана спільними зусиллями фахівців економічної історії та зацікавлених галузевих наук. Для цього в історії економіки перш за все необхідна розробка класифікації основних напрямків досвіду (досвід господарських систем, галузей, регіонів, процесів, підприємств, видатних бізнесменів, реформ, реструктуризації, соціального захисту населення і т.д.) та методики його дослідження і впровадження. Останні повинні включати порівняльний аналіз досліджуваних сфер (підсистеми досвіду і підсистеми його впровадження), реальних відхилень, пізнання існуючих, а також можливих інверсійних процесів та початкових аномалій.

Історія народного господарства виконує ряд творчих функцій і по відношенню до сучасного маркетингу. З останнім її зближує спільність деяких аспектів дослідження: вивчення умов життя та споживчих мотивацій населення, тенденцій ділової активності, політики цін, кон'юнктури внутрішнього та міжнародного ринків. Якщо дослідження перелічених довготривалих процесів має вихід в сучасність, – воно безумовно викличе інтерес спеціалістів-маркетологів.

Економічна історія тісно зв'язана і з такою дисципліною, як історія економічної думки. Вивчаючи історико-економічні умови формування економічних ідей, вона визначає рівень залежності концепцій від навколишнього господарського довкілля. З нею безпосередньо зв'язана також перевірка істинності альтернативних теорій (наприклад, маржиналістської і трудової теорій вартості). На основі творчої взаємодії економічної історії та історії економічної думки, в принципі, можливе визначення граничних можливостей кожної теоретичної концепції та питомої ваги запорогової для неї інформації (недоступної в даний історичний період в силу історико-господарських, культурних та інших умов). Це необхідно для реальної оцінки ідей, меж їх застосування, перевірки на шкідливість.

З часом все більш окреслюється творче зближення історії господарства з регіональною економікою. Предметом їх загальної зацікавленості в наш час є проблема розробки міждисциплінарної моделі регіональної економіко-екологічної системи. На практиці ця модель повинна стати основою розробки еколого-економічного паспорта регіону як одного з найбільш важливих вихідних документів в процесі прийняття значних територіальних рішень. Не менш важливий і такий аспект. На рубежах економічної історії, регіональної економіки, екології та економічної географії може бути створена нова наукова дисципліна – регіономіка. Інтегруючи знання всіх перелічених наук, вона має бути розрахована на представників місцевих органів влади, економістів, бізнесменів, менеджерів, спеціалістів в галузі маркетингу тощо. Нині,

приймаючи господарські рішення, спеціалісти, як правило, не мають достатньо синтезованих даних про розвиток регіональної еколого-економічної підсистеми, інформації про довготривалі негативні процеси, резерви та граничні ситуації. Це різко знижує якість регіональних управлінських рішень, стримує формування ринкових відносин, породжує аномальні явища та процеси. За цих умов посилений розвиток регіональних історико-економічних досліджень має бути одним з перших кроків в розв'язанні всіх перелічених проблем і, зокрема, проблеми поглиблення міжнаукових інтеграційних процесів.

Досліджуючи механізми управління господарськими системами та підсистемами, економічна історія розширює також творчі зв'язки з сучасним менеджментом. Вона не обмежується вивченням зарубіжного управлінського досвіду, а часто включає і постановку важливих в теоретичному і практичному відношенні міждисциплінарних проблем. До них, зокрема, належить проблема розробки нової теоретико-методологічної концепції розвитку господарської підсистеми (підприємства), як об'єкту управління. Її розв'язання дасть змогу поглибити трактовку процесу розвитку в економічній історії, а в менеджменті – значно розширити методологічний інструментарій теорії прийняття рішень. Досліджуючи довготривалий процес розвитку господарських підсистем, історики-економісти приходять до висновку, що інноваційні процеси в сфері матеріально-технічної бази підприємств часто суттєво випереджають інновації в області управління трудовими ресурсами. Такий розрив в інноваційних процесах стримує розвиток економічних об'єктів, знецінює одночасно рівень ефективності нововведень в техніці і технології. В таких ситуаціях історики-економісти можуть виступати ініціаторами постановки актуальних міждисциплінарних проблем. Нині вони вже вказують на необхідність розробки менеджменту духовних виробничих сил підприємства, в рамках якого могли б формуватись гуманітарні технології радикальних змін на рівні мислення, знання, досвіду, навичок, вмінь та моралі безпосереднього виробника.

В учбовій історико-економічній літературі питання про творчі зв'язки економічної історії і сучасної соціально-економічної практики висвітлювалося недостатньо. В більшості випадків воно вичерпувалось загальною констатацією про те, що без минулого ми не можемо достатньою мірою зрозуміти сучасний стан і перспективи розвитку економіки. Такий дуже загальний підхід не розкривав перед студентом всієї багатогранності зв'язків економічної історії і практики, включаючи майбутню спеціальність студента. За цих умов проблема освоєння навичок та вмінь, використання історико-економічного матеріалу в його професійній діяльності не піднімалася взагалі. Все це безумовно негативно впливало на якість учбового процесу і відповідно – на рівень підготовки економічних кадрів. Однією з найбільш суттєвих причин цієї ситуації були недостатня вивченість довготривалого процесу творчих взаємозв'язків економічної

історії і господарської практики. Нині ситуація певною мірою змінилася. Наші знання поповнились новими фактами. Стало відомо, що вже в XVIII ст. німецький автор «Окреслення нової купецької системи» Карл Гюнтер Людовіці писав про історію торгівлі як підгрунтя торгової науки, що забезпечує поглиблене розуміння і розробку торгівельної політики та позитивно впливає на державне право. Російські історики-економісти того ж століття В. Татіщев, М. Чулков, П. Ричков, спираючись на господарський досвід західноєвропейських країн, пропонували своєму уряду цілий ряд заходів, спрямованих на прискорений розвиток промисловості та торгівлі. Українець за походженням, вчений Семен Десницький, після стажування у А. Сміта і знайомства з англійською дійсністю, переклав на російську мову книгу Томаса Боудена про сільське господарство Англії та висунув ряд пропозицій по використанню його досвіду. У Франції в 60-80 рр. XVIII ст. пошуки ефективного розв'язання назрілих аграрних проблем включали і детальне вивчення історико-економічного досвіду. Зокрема, публікуються «Історія давньої агрокультури» Депласа, «Елементи землеробства» Дюгамель де Монсо з екскурсом в історію сільського господарства стародавнього Риму і т. д. В XIX ст. німецькі економісти та історики-економісти доклали чимало зусиль, щоб висвітлити роль держави як найважливішого господарського і морального інституту суспільного розвитку. Це стало однією з основ формування німецького державного соціалізму. Сучасна соціально-орієнтована економіка ФРН певною мірою є втіленням модифікованих старих і модерністських ідей, що інтегрували і продовжують інтегрувати історико-економічні знання.

В XX ст. в США на державному рівні створюється Комітет з досліджень в області історії економіки. З його ініціативи були підготовлені та видані монографії про економічний розвиток цілого ряду штатів: Масачусетса, Пенсільванії, Віргінії, Нью-Йорка, Мічигана, Міссурі, Огайо. Вони певною мірою стали і посібниками в справі раціоналізації економічної політики названих регіонів. В останні десятиліття охарактеризована тенденція посилюється. Зарубіжні публікації свідчать, що історико-економічні знання в наш час застосовуються при розробці підходів в менеджменті (уроки минулого), визначенні нових типів підприємницького мислення (відповідного даному історичному етапові), при розробці стратегій економічного розвитку та прогнозування. Разом з тим, для вияву резервів економічного зростання окремих країн використовується порівняльний історико-економічний аналіз глобального характеру (Велика Британія – Японія) або присвячений окремим аспектам розвитку (організації виробництва в США, Японії, ФРН і т.д.).

З другої половини 90-х років XX ст. поступово змінюється ставлення до проблеми творчого зв'язку економічної теорії і практики в Україні. Цілий ряд відомих українських економістів і спеціалістів в галузі історії господарства (А. Чухно, Ю. Пахомов, М. Зверяков, Ю. Бажал, А. Кредисов, П. Леоненко, Т. Дерев'янкін, С. Мочерний, В. Осіпов, О. Онищенко,

В. Юрчишин, Г. Волинський, С. Злупко, Е. Лортикян, В. Гринчуцький, М. Стрішенець, Б. Лановик та інші) вказують на необхідність глибокого аналізу історико-економічних умов формування сучасного ринкового господарства. В зв'язку з цим, вони звертаються до недавнього минулого України та до історико-економічного досвіду ФРН, США, Франції, Китаю і інших країн.

Суттєво активізується дослідження вітчизняного досвіду. Йому присвячена, зокрема, колективна монографія «Механізм господарювання» українських економістів-істориків Т. Дерев'янкін, Е. Лортикяна та інших авторів [4]. Аналіз господарського досвіду економічних підсистем минулого проведено у змістовній праці В. Гринчуцького «Промислові трести України в 20-ті роки» (Київ, 1997). Предметом особливої уваги економістів-істориків стає механізм формування і функціонування ринкових відносин. Поглиблені дослідження даного аспекту покликані стати однією з важливих основ корегування і вдосконалення процесу розвитку ринкової економіки в Україні. Одночасно, історико-економічні дослідження допомагають пересилити спрощенні уявлення про вільний, безграничний ринок як автоматичний регулятор розвитку сучасних господарських систем. Такі уявлення в першій половині 90-х років ХХ ст. обернулися повною відстороненістю державного апарату від регулювання внутрішньогосподарських процесів, падінням рівня виробництва, реальної заробітної плати та збідненням більшої частини громадян країни. З проблем сучасного економічного розвитку України вітчизняних економістів-істориків особливо цікавить досвід співіснування різноманітних форм власності (державна, приватна, кооперативна та інші). Значна питома вага кооперативної власності в структурі українського сільського господарства стимулює наш інтерес до історико-економічного досвіду кібуців Ізраїлю, кооперативних форм господарювання в інших країнах.

Важливим напрямком творчих взаємозв'язків економічної історії і практики являються галузеві історико-економічні дослідження, що мають вихід на сучасність. На основі аналізу довготривалих процесів розвитку вони розкривають глибинну логіку причинно-наслідкових зв'язків, співвідношення позитивних та негативних тенденцій, висвітлюють динаміку якісних перетворень та змін, сигналізують про визрівання аномальних явищ та можливих катастроф. Більшість такого роду інформації, як правило, зостається за рамками поточного щорічного економічного аналізу. Через те управлінці, що ігнорують історико-економічний підхід, часто бувають здивовані раптовою появою неочікуваних ситуацій, викликаних невідомими для них якісними довготривалими змінами. Це, зрозуміло, негативно впливає на рівень їх управлінських рішень і результати розвитку підприємств. Ось чому економісти-історики підкреслюють, що навички використання історико-економічної інформації і, зокрема, історико-економічного аналізу,

надзвичайно важливі не тільки для управлінця, економіста, бізнесмена, а й для представника кожної професії. Справжній професіонал – це людина, яка, крім всього іншого, відслідковує довготривалі тенденції та зміни в сфері своєї діяльності, і, в зв'язку з ними, ставить та вирішує суттєво важливі проблеми, вносить корективи, впроваджує інновації. Ось чому адаптовані курси економічної історії повинні читатись в більшості вузів України. Спеціальні, практично-скеровані курси мають викладатися також на факультетах та в інститутах перепідготовки кадрів. Для вищої управлінської еліти і депутатів, крім того, має бути створена спеціальна навчально-прикладна історико-економічна серія видань, присвячених найбільш актуальним проблемам довготривалого розвитку вітчизняної соціально-економічної системи. В зв'язку з цим, встає проблема поступового зближення історико-економічного і звичайного економічного аналізу та подальшого вдосконалення методологічного інструментарію економічної статистики.

З сучасною соціально-економічною практикою історію господарства з'єднує і можливість безпосередньої участі в реальних експериментах, спрямованих на відродження забутих, екологічно чистих виробництв, народних промислів і занять. При цьому вихідним рубежем відродження, яке має господарські, загальнокультурні, виховні цілі, має бути історико-економічний аналіз процесу розвитку промислу з виходом на сучасність та пропозиції по його адаптації в нових умовах.

Вивчаючи досвід формування ринкових відносин в західноєвропейських країнах, Японії, Ізраїлі, США, економісти-історики звертають увагу на особливо важливу роль духовного фактора в структурі даного процесу. На цій основі вони виходять на актуальні проблеми розвитку сучасної України і вказують, зокрема, що сучасні теорія і практика соціально-економічної трансформації суспільства ігнорує досвід передових країн світу в частині інновації духовних виробничих сил. Між іншим саме з ними пов'язано розв'язання таких кардинальних загальнодержавних проблем, як: 1) формування раціональних ринкових відносин, що вимагає різкого посилення духовної та економічної конкурентоспроможності населення; 2) підвищення продуктивності праці, рівня економічної безпеки, якості управлінської еліти та громадянського суспільства, подальша демократизація, що потребують нового рівня культури; 3) завдання консолідації суспільства, уникнення міжпартійних, релігійних та етнічних конфліктів, які безпосередньо пов'язані з необхідністю розробки довгострокової ідеології суспільства – доктрини його якісного духовного перетворення.

Економісти-історики вважають, що розв'язання зазначених проблем може бути досягнуто за умов поетапної глибинної реформації духовних виробничих сил суспільства, куди слід включити науку, освіту, духовний рівень державної управлінської еліти, духовні виробничі сили особи, сім'ї, підприємства та традиційних сфер культури. Вони розглядають духовні

виробничі сили як одну з фундаментальних умов нового рівня системи інституцій і господарського порядку в країні. Генератором основних ідей і цілей реформації, на їх погляд, повинні стати наука і освіта. Постановка і пропаганда ідеї, що виникла в процесі порівняльного історико-економічного аналізу, одночасно стимулює розвиток прикладних розділів економічної історії (таких як історико-економічна евристика, історико-економічна антропологія). Концентрація зусиль економістів-істориків на цих наукових аспектах обіцяє нові виходи в сучасну соціально-економічну практику.

В статье раскрывается творческий потенциал экономической истории и возможные пути его использования в развитии экономической теории и совершенствовании хозяйственной практики.

1. *Гринчуцький В., Родіонова Л.* Економічна історія зарубіжних країн: Курс лекцій. – Тернопіль, 2003.
2. *Карсон Р.* Что знают экономисты. – М.: Экономика, 1993.
3. *Лановик Б., Матицкевич З., Матейко Р.* Історія господарства: Україна і світ. – Київ: Вищ. шк., 1995.
4. *Лортикян Э Л., Деревянкин Т.И., Гальперин И.Н.* и др. Механизм хозяйствования: осмысление исторического опыта Украины. – Харьков, 1991. – 112 с.
5. *Петти В.* Экономические и статистические работы. – М.: Соцэргиз, 1940. – С. 154-197.
6. *Полетаев А. В.* Клиометрика – новая экономическая история – историческая экономика // Истоки: вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – Вып. 1. – М.: Экономика, 1989. – С. 37-54.
7. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэргиз, 1961.
8. *Солодкина М.* Роль историко-экономической науки в формировании экономической культуры // Вопросы экономики. – 1989. – № 6. – С. 104-114.
9. *Уперенко Н.* Время не ждет // Экономические науки. – 1990. – № 1. – С. 138-140.
10. *Уперенко М.* Посилити взаємозв'язки економічної історії та економічної теорії // Економіка радянської України. – 1991. – № 11. – С. 64-70.
11. *Уперенко М.* Проблема посилення взаємозв'язків економічної історії та економічної теорії. – Київ: НМК ВО, 1991.
12. *Уперенко Н.* Об актуальности исследования долгосрочных экономических процессов // Экономическая мысль. – 1982. – № 3 [Болгария].
13. *Уперенко Н.* Об актуальности исследования междисциплинарных методологических проблем // «Высшая школа». – 1983. – № 2 [Германия].
14. *Уперенко Н.* Об актуальности нового уровня диалектизации экономических наук // Вопросы философии. – 1987. – № 8.
15. *Шумпетер Й. А.* История экономического анализа // Истоки. Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – Вып. 1. – М.: Экономика, 1989. – С. 248-249.

Одержано 21.04.2007.